

ŽENSKA PISAVA

Ženja Leiler

Ž kot ženska

One of the central principles of feminist criticism is that no account can ever be neutral.

Tori Moi

A woman's writing is always feminine; it cannot help being feminine; at its best it is most feminine; the only difficulty lies in defining what we mean by feminine.

Virginia Woolf

"*Is the future female?*" se sprašuje *Lynne Segal*, predavateljica psihologije na Univerzi Middlesex, v naslovu svoje obsežne študije o britanskem neofeminizmu sedemdesetih in osemdesetih let. Vprašanje ni zgolj retorične narave, saj danes ni težko dokazati, da živimo v nekem *modnem ženskem trendu*: knjigarne so polne feminističnega pisanja, filozofske, sociološke, literarne in kulturološke revije že več kot dve desetletji objavljajo številne študije, posvečene vprašanju konstrukcije ženskosti, ženske teorije, pisave, literature, kritike, perspektive... Obstaja že pravcati historiat evropsko-ameriškega akademskega spremljanja feminizma, ženskih tem in pristopov, konkretiziran v množini oddelkov, kateder, seminarjev in podiplomskih študijev, ki se imenujejo *ženske študije* (women's studies); to je v sedemdesetih letih, predvsem na ameriških univerzah, privedlo do njihove vzpostavitve kot legitimne akademske discipline, z vso odgovarjajočo znanstveno populacijo. Še več. Znotraj klasične filologije, torej najstarejše humanistične vede, že več kot desetletje obstaja važno in živahno tematsko področje, imenovano *Ancient Women Studies*, predvsem v francoski znanosti pri klasičnih filologih ter zgodovinarjih, kot so *Vidal Naquet*, *Vernant in Detieune*. V začetku osemdesetih so v Londonu celo ustanovili *Women's Research and Resource Center*, prvo ustanovo te vrste na svetu, ki zbira vsa dela, knjige, zapise in časopisne informacije o ženskah. Zdi se torej, kot da bi ženske zahtevale zase vso

pozornost, ki jim je bila v zgodovini ukradena ali zamolčana.

Renesansa, ki jo tako v zadnjih dveh desetletjih doživlja vse, kar lahko privede v razprave *ženske, ženskost, žensko*, je, če drugega ne, pokazala, da položaj žensk zadeva temeljni paradoks, absurd an sich, ki je drugačne narave od tistih, ki opredeljujejo položaje katerekoli druge (marginalne) socialne skupine: ženske namreč niso le ena izmed številnih družbenih skupin, ki jih je moč v imenu nekakšnih samozadostnih, ksenofobičnih in sebe povzdigujočih človeških ras ali verskih skupnostih potisniti v osamitev in getoizacijo. Zapolnjujejo namreč nič manj kot polovico totalitete človeškega rodu in so v tem smislu bistvene in nezamenljive, *fundamentalne za obstoj človeštva*. To dejstvo pa očitno ni bilo in ni dovolj prepričljivo, da ženske v zgodovini ne bi bile ekonomsko, socialno in družbeno potisnjene na margino. Še več, univerzum, ki ga je moški svet dodelil ženskam v zameno za njihovo marginalnost in ki se je v tem smislu kazal kot "specifično", "esencialno" ženski, je družina. Kot ženske se tudi družina pojavi kot naravni objekt, čeprav je po svojem bistvu stvaritev kulture. Funkcija takšne ideologije postane ravno predstavljanje socialnih konstruktov kot naravnih.¹ Zato je feminizem kot družbeno gibanje za osvoboditev oziroma enakopravnost žensk vedno iskal razloge, ki so pripeljali k njihovem podrejenemu položaju, skušal je odgovoriti na vprašanje, zakaj so ženske obravnavane kot manjvredna polovica človeštva in zakaj so se, tudi če niso bile izpostavljene grobem nasilju, celo same prostovoljno podrejele.

...drugi spol postavlja naravna urejenost stopnjo nižje kot prvega, je objekt moči prvega, in tako mora biti, če naj bosta povezana. /.../ Mir ženske je odvisen od tega, ali je svojemu soprogu podrejena in nima druge volje kot njegovo.

J. G. Fichte

Globoko razmišljanje in dolgotrajno opazovanje je plemenito, a težko in pač ni primerno za osebo, pri kateri neprisiljeni čari ne kažejo drugega kot lepo naravo. Vsebina velike znanosti ženske sobe je ... človek in med ljudmi moški. Njena posvetna modrost ni umovanje, ampak občutenje.

Immanuel Kant

Seveda ni naključje, da ta vprašanja sprožijo in nanje odgovarjajo predvsem ženske same. Da želijo govoriti o sebi, o svoji izkušnji, o svoji percepciji ženskosti (in moškosti) v nasprotju z dominirajočim in določujočim *moškim* pogledom. Ravno tako pa tudi ni naključje, da so lahko vzniknila šele v trenutku, ko se je novoveška shema

¹ Vsaka kultura ustvarja namreč razliko med naravo in kulturo. Specifičnost kulture kot "človekove stvaritve" vidi v transcendiranju naravnih in ustvarjanju novih družbenih pogojev. V okviru te pozicije tudi človekova spola zavzmeta asimetrični mesti in vloge. Svet očetovstva in moških se razume kot svet kulture, medtem ko se svet žensk in materinstva istoveti s tistim, kar takšna delitev razume nižje, s svetom narave.

kot projekcija teološke sheme Očeta in Sina, Boga in človeka, ki se je legitimirala s podvojeno močnim subjektom – subjektom gospodarja – razparala po svojih glavnih šivih in proizvedla *rizomski svet* in miselni horizont, kjer je mesto *drugega/druge* ostalo prazno. Umik, razpršitev, fragmentarizacija in oslabitev (metafizičnega) subjekta, ki se, radikalno izvedeno, veže tudi na verovanje v *izvir moških od Boga*, so, kot znano, sprožili proces odstopanja od človeka kot dominantnega in središčnega bitja, od subjekta, ki si privilegira zgodovino, od diskurza z univerzalistično pretenzijo in od vere v eno in linearno zgodovino. *Drugo* tako ne poteka več v praksi izključevanja, ki je par excellence figura moderne, temveč ravno klicanje, poslušanje *drugega*, s stališča moderne ne-subjekta ali šibkega subjekta, postaja v današnjem času *običajno stališče filozofije*. Med temi novimi miselnimi tokovi, ki smo jih ob njihovi navidezni zmedenosti in ob pomanjkanju boljših pojmovnih rešitev imenovali postmoderni, ter med feministično kritiko, teorijo in perspektivo tako obstajajo več kot le tesne koincidence, saj se je *feminizem angažiral ravno v kritiki subjekta kot absoluta*.

Ženske študije sicer v večini humanističnih disciplin ne predstavljajo teoretske, temveč predvsem *tematsko razširitev* znanstvenega interesa, ki je prinesel v razprave tista področja, ki so bila zaradi zgodovinske zapostavljenosti žensk odrinjena, ali bolje – zamolčana. Tako discipline, kot so na primer antične ženske študije ali celo ženska arheologija, v veliki meri predstavljajo novo branje že obstoječih in že prebranih dejstev, radikalno menjavo dominirajočih globalnih kulturnih teorij in raziskavo premalo osvetljenih zgodovinskih objektov. To pa pomeni, da je označevanje kopice stvari z indeksom *žensko* danes neke vrste izziv: dokazati, ali gre hkrati tudi za *metodološki izziv* – in v smislu našega interesnega področja, ali obstaja posebna tematska, stilistična, estetska in konceptualna manifestacija ženskega pristopa k literaturi oziroma literature, ki jo pišejo ženske, torej *differentia specifica* ženske perspektive – bi bilo koristno že zato, da se *zmanjša modnost, trendovstvo tega izziva*. Glavno vprašanje bi potemtakem bilo, ali obstaja, in če, kaj je značilno za subjekt ženske perspektive.

Prvi problem, na katerega naletimo pri odgovarjanju na ta vprašanja, zadeva razmislek o sami *kategoriji ženskosti*. Vprašanje je sila kompleksno še posebno zato, ker se kot objekt razpravljanja pravzaprav pojavi šele v 20. stoletju, najbolj intenzivno prav ob razmahu feminizma v poznih šestdesetih letih. Na tem mestu se seveda ne bomo spustili v morebitne "dokončne odgovore" o fenomenu kategorije *ženskosti*. Z njo se v zadnjih desetletjih intenzivno ne ukvarjajo le feministke, temveč filozofi in teoretiki koloritnega razpona od sociologije, antropologije, psihologije in psihoanalize do zgodovinoписja in drugih humanističnih in naravoslovnih ved. Kar nas tu zanima, je predvsem, ali je kategorija *ženskosti* upravičena, kadar govorimo o ženskem pristopu, *ženski perspektivi*, *ženski literaturi*, *ženski pisavi* ali o *ženskih študijah* v literarni vedi.

Če bi v ta razmislek vstopili s Heglom, potem bi kategorijo *ženskosti* enostavno predpostavili kot tisto točko, za katero se, če parafriziramo, začenja sam *ženski sistem*.

To bi pomenilo, da je kategorija *ženskosti* nekaj, česar nam ni treba dokazovati/fizpraševati, ker obstaja neodvisno od diskurza samega "sistema". Da je torej "*ženskost, žensko, ženska*" tisto, kar tudi konkretno predstavlja (več kot) polovico človeštva. Takšno razumevanje sproži tavitološka zapletanja, saj pomeni, da je "*ženska literatura*"² tista, ki jo pišejo ženske," da so potemtakem tudi "*ženske študije* tiste, ki jih pišejo ženske". Čeprav še posebno zadnja trditev skoraj brez izjeme velja, se nam lahko kot bumerang vsili misel, da je potem moč govoriti tudi o *moški literaturi, moški perspektivi, moških študijah*. Povsem jasno je, da o takšnih poimenovanjih, razen kadar ne gre za feministično kritiko in razločevanje, znotraj zgodovine obstoječih znanosti ne bomo našli sledu.

Zato je ravno na polju neposrednega vpliva biologije ali "družbene realnosti" na konstrukcijo podrejenosti žensk, torej ugledanja *ženske kot nekaj biološko in psihološko danega*, ali pa kot nekaj *družbeno-zgodovinsko konstruiranega*, potekala ena glavnih "bitk" feminizma kot ženskega gibanja: pomeni, ali je kategorija *ženskosti* nekaj, kar po svojem najglobljem biološkem bistvu sproža in upravičuje (nedvoumno in dokazano) zgodovinsko podrejenost žensk, ali pa je to kategorija, ki jo proizvajajo najrazličnejši načini reprezentacije *ženskosti*? Da gre torej za kategorijo, ki je proizvod, definiran znotraj posameznih družbenih struktur, oziroma kategorijo, proizvedeno v raznolikih označevalskih praksah. To pa pomeni, da je koncept *ženskosti* in z njim seveda tudi koncept *moškosti* socialni konstrukt, ki ne referira na nobeno realno "esenco" v danem svetu.

"Trivialni" *Lacsov* stavek, da *ženska ne obstaja*, in *Freudova* "definicija" *ženske kot kastriranega, pasivnega, mazohističnega, za kulturo nesposobnega in zato ljubljenega* bitja peljeta tako do ugotovitve, da *ženska* ne le da ni, temveč permanentno *ne obstaja nikjer, kjer gre za "aventične" diskurze* – diskurze moči, odgovornosti, prava; da ona nima nobene pravice do govora, kjer se postavljajo vprašanja smisla in reprezenta-

² Med prvimi se je v tem stoletju z vprašanji, ali obstaja posebna ženska literatura, ukvarjala prav *Virginia Woolf*, ki se je v esejih *A Room of One's Own* (1929) in *Three Guineas* (1938) najpoprej spopadla z vprašanji zgodovinske izključitve žensk z izobraževalnih ustanov: rezultat tega raziskovanja je viden že v naslovu samega esejja: moč, ki jo imajo (moške) ustanove, se lahko zmanjša in uravnoteži le, če bodo ženske dobile svoj lastni prostor, v katerem bodo lahko ustvarjale - a room of one's own -, in enako stopnjo ekonomske neodvisnosti - enough money to live on -. To sta za Woolfovo esencialna pogoja, da bi lahko ženske enakovredno stopile v svet umetnosti in druga družbena področja.

"Nezaslišan" rezultat njene analize, zoper katerega se je dvignil del anglo-ameriškega feminizma sedemdesetih let, pa je predlog, da bi v smislu konstruktivnega reševanja problemov na simbolni ravni "ukinili" pojem feminizma. *Woolfova* spriču nujne ozkosti in logične koncentracije na doseg partikularnih pravic koncept feminizma zavrača in predlaga boj moških in žensk zoper "tiranijo patriarhalne države". V tem smislu je znan njen koncept t. i. *androginije* (androgyny), ki rezultira njeno dojemanje kreativnega procesa in mišljenja kot spolno nedeljive celote. *Woolfova* se namreč odreka možnosti, da bi bilo moč govoriti o moškem ali ženskem načinu pisanja, moški ali ženski literaturi. Kakršnokoli razmišljanje o svojem spolu bi bilo za pisatelje in pisateljice usodno. *Woolfova* zato ne razvije nikakršne posebne ženske identitete oziroma ne postavi nobene fiksirane ženske pozicije, ampak se, narobe, bori zoper njuno konstruiranje.

cijskih sistemov. To pomeni, da se ta njena izključitev – ker ne obstaja prediskurzivna realnost – vpisuje in vrednoti ravno kot struktura dejanskosti. Ali kot pravi *Julija Kristeva*: "...ženske ne morejo obstajati: kategorija ženske je po definiciji taka, da se ne sklada z obstajanjem. Zato je ženska aktivnost lahko zgolj negativna, v nasprotju s tistim, kar trenutno obstaja, in pravi 'to ni prav' in 'to ni vse'. Ko rečem 'ženska', mislim na tisto, kar ni reprezentirano, kar ostaja neizgovorjeno, kar je izpuščeno iz poimenovanj in ideologij." V tem smislu bi lahko tvegali tezo, da je značilnost ženske perspektive rezultat ženskega samozavedanja, ugledanja, da je bila ženska tisto prazno mesto, okoli katerega so se in se organizirajo različni načini reprezentacije žensk za pozicijo žensk, kakršna je bila in je konstruirana znotraj družbe. Ali drugače, to prazno, žensko, neupoštevano, izključeno mesto postane vzgonska točka feministične kritike razmerij, ki so privedla do njegove konstitucije.

V tem smislu lahko žensko perspektivo zapopademo kot rezultat ženskega gibanja in jo torej s stališča zgodovinskega dogajanja razumemo kot *fundamentalno kritiko razsvetljenske ideje emancipacije*, ki je zapostavila (konkretno) žensko polovico družbene stvarnosti. Razumemo kot ugotovitev, da je bil *molk* (dejanske) ženske pogoj za apologijo hierarhične asimetrije med spoloma. To pomeni, da med *moškim* in *ženskim* pogledom na svet in družbo očitno ne obstaja statična oddaljenost, temveč dinamična napetost. Napetost, na katero so ženske želele opozoriti, jo izraziti in raziskati.

Vse to govori v prid upravičenosti označitve neke perspektive s predikatom *ženskosti*, saj s tem mislimo ravno na morebitno redefiniranje obstoječih diskurzov, ki ga primarno povzroči feminizem kot gibanje žensk za osvoboditev. (Ali drugače, le če mislimo na določeno redefiniranje obstoječih diskurzov, lahko govorimo – na primer – o *ženski* perspektivi.) Sama feministična teorija in z njo tudi njen literarnoteoretski del³ (feminist literary criticism) pa (ponovno) pokažeta, da so strategije pisanja in branja (lahko) ena od oblik kulturnega in političnega upora.

Eno glavnih vprašanj, ki zadeva status samega feminizma, se dotika tudi temeljnih nastavkov razprav o dobi po moderni in bi se lahko glasilo: Ali je feminizem in z njim vse, kar sproža, še *zadnja lyotardovska velika zgodba* ali pa je feminizmu in z njim *ženski* teoriji uspelo doseči *prelom z "revolucionističnim konceptom"*, iz katerega *zgodovinsko izhaja*. Ali torej *ženske študije* predpostavljajo, da *ne obstaja nobena homogena ženska pozicija*, ki bi se je bilo moč znebiti z revolucioniranjem njenih

³ Moč feminizma v zahodni kulturni sferi poznih šestdesetih in predvsem zgodnjih sedemdesetih let je imela med akademskimi študiji najmočnejši vpliv ravno na literarno teorijo. Zato ni presenetljivo, da danes ameriška literarna veda razume silo feministične interpretacije literature kot eno glavnih in najbolj dramatičnih dogajanj v literarnih razpravah po drugi svetovni vojni: pojavi se namreč kot alternativa drugim pristopom in kot upanje, da so revolucionarne spremembe možne tako znotraj kot zunaj literarnih institucij. Tako literarna veda ni le reflektirala vzhajajočega interesa študentske populacije za feminizem, temveč je bila zanj na neki način tudi "odgovorna". V feministični teoriji pa so postala dela, ki so se ukvarjala z literaturo, najbolj odmevna feministična besedila.

"pogojev" ali njenim obvladovanjem, temveč se ženski položaj vseskoz konstituira z različnimi diskurzi in praksami, iz katerih seveda niso izvzeti niti feministični diskurzi in prakse. To bi pomenilo, da ne obstaja nekakšna enotna ženska teorija literature, ki bi jo lahko zvedli na skupen imenovalac znotraj metodološkega diskurza, temveč so ženske literarne študije tisto področje znotraj literarne vede (ali pa pogled od zunaj), ki skupno predpostavljajo le to, da tudi v zgodovini književnosti obstajajo raznovrstne označevalsko-konstitucijske mreže žensk, da pa jih vidijo in razlagajo drugače. Da torej tudi v literarni zgodovini obstajajo številne prazne strani in zamolčana ali spregledana dela pisateljic.

V tem smislu bi lahko tvegali tezo, da je edina skupna značilnost ženskega pristopa k literaturi⁴ ta, da se v njej ukvarjajo predvsem z reprezentacijo ženskih likov znotraj (večinoma moške) literature, njihovo umeščenostjo v družbena, socialna, politična, kulturna in druga razmerja ali z vprašanji, ki kot svoj objekt poudarjajo ženske pisateljice ter njihova dela. In da to počnejo s pozicije, ki zgodovinski položaj žensk razume kot podrejen.⁵ To pomeni, da gre najbrž za poskus vzpostavitve koncepta, ki predpostavlja, da je definiranje ženske v zgodovinskem razvoju (tudi v literaturi ali prek nje) produciran in reprezentiran na način, ki obstoječi red vzdržuje, ga drži skupaj, hkrati pa naj bi prav ženski pristop pokazal in napovedal razpad teh definicij. Ali če obrnemo, do iskanja ženske identitete pride ravno zato, ker so morale ženske (pa naj je šlo za znanstvenice ali/ozioroma predvsem umetnice) vedno dokazovati, da

⁴ V številnih študijah feminističnega pristopa k literaturi se samo literarno delo prebira kot "teorija", kot "proza v prozi". Romani pisateljic se zaddijo kot materija, ki je samo čakala na to, da jih bo kdo prebral kot feministična besedila. Ravno pomen moči narativnega, ki zahteva od bralca razlago in ga postavlja za subjekt ideologije, je namreč mesto, ki so ga feministke začutile kot Arhimedovo vzgonsko točko. Sledeč Althusserjevi teoriji ideologije kot diskurzu predstav in mitov, ki nudijo navidezne konstrukcije, povezane z resničnimi odnosi, v katerih živijo ljudje, so se feministke napotile k raziskovanju mehanizmov, prek katerih literatura sodeluje v družbeni izgradnji ženske narave. Ravno zato se v feminističnem interpretiranju literature pojavi potreba po raziskovanju ideološkega značaja pripovedovanja, načina, na katerega deluje in vpliva na druge pomene. Pripovedovanje tako ni le vsebinska kategorija, zgodba, temveč celota odnosov, s katerimi neko vedenje postane razumljivo za bralca. Med pripovedjo in ideologijo tako fungira neki dialektičen odnos: ideološki diskurzi, ki določajo ali opisujejo naše vsakodnevno življenje, se izkažejo kot nekaj, kar je dostopno prek literature. Po Althusserju so ideološki diskurzi delujoči, kolikor se odnosi, ki jih definirajo, pojavljajo kot naravni in neizbežni. To pomeni, da je seksistični diskurz – ena glavnih preokupacij feminizma – delujoč toliko, kolikor je njegova premisa, torej neenakopravna razporeditev moči med moškimi in ženskami, naravna ali univerzalna.

⁵ Zato ni presenetljivo, da se kot razvidne strategije feminističnega pristopa pojavijo: prvič, kritika in upor zoper seksistične diskurze, ki karakterizirajo žensko kot slabo, neumno in pasivno; drugič, odkrivanje dejstva, da je seksizem socialna patologija in ne "napaka" v obnašanju posameznikov; tretjič, vzbujanje dvoma o zgodbah in stereotipih, ki vplivajo na nas še iz otroštva in kasnejšega vzgojno-izobraževalnega sistema; in četrtič, predstavitev situacij, kadar obstaja seksualna enakost. To pa pomeni, da se bo feministična interpretacija literature postavila na pozicijo, s katere je moč besedila, ki so obložena z "enosmerno" razlago, brati drugače: ženska pisava in žensko branje bosta pomenila pristop, ki bo izstopil iz okvirov monoloških stereotipov in skušal ponujati alternativne in provokativne možnosti.

so *univerzalne*, da so torej ženske le po naključju. Vse to kaže na temeljno zagato, kadar skušamo iskati objekte in subjekt *ženskega pristopa*⁶: pomeni, da se ves čas zavedamo, da bomo skušali govoriti o pozicijah, ki morda nimajo nikakršne povezave s povsem konkretnimi ženskami, imajo pa nanje lahko še kako realen učinek.

Govoriti o *ženski* in vsem, kar je s tem povezano, je danes, ko je *žensko* tudi modno, lahko jama, ki si jo sproti kopljemo. Ko se prikopljemo do ene označitve, nas ogrozi druga, in ko opravimo z njo, nas čaka naslednja. Vedno imamo opravka z množicami preostankov. Kadar mislimo, da smo povedali dovolj, smo povedali premalo in hkrati preveč. To pa pomeni vsaj to, da bo moč o *ženski* perspektivi, pisavi, pristopu oziroma o tistem, kar se kot tako samopoiменуje, govoriti "neobremenjeno" šele takrat, ko bo trditev, da svet obstaja samo v/prek nekega subjekta, ki verjame, da on ustvarja svet s tem, da ustvarja njegovo predstavo in sliko, zamajana tako močno, da vanj ne bo več vrnitve. (Ali drugače, šele takrat, ko bo odpadla tudi najmanjša potreba po tem, da se konstituirajo posebne študije in raziskovanja, temelječa na spolni opredelitvi in diferenciaciji, se bodo *ženske, žensko, ženskost* lahko "ukinile".) Pri kritiki te trditve pa se je v tem stoletju s svojim angažmajem med najbolj vidnimi vpisal ravno feminizem. Feminizem kot družbeno gibanje za osvoboditev in enakopravnost žensk.

* * *

Besedila, ki bodo tako polnila *Žensko pisavo*⁷ v naslednjih številkah, imajo v tem smislu, kot sam pojem (*ženske pisave*), vsaj dvojni namen: najpoprej detabuizirati in

⁶ V tem smislu se v pregledu *klasičnih* tekstov feministične literarne teorije srečamo predvsem s tremi glavnimi preokupacijami ali težnjami obravnave: po eni strani gre za odkrivanje pozabljenih, prezrtih ali zamolčanih avtoric in literarnih del, ki so jih napisale ženske, in njihovo vključevanje v univerzitetne kanone, pri tem je prisotna dvojna, nasprotna težnja tega vključevanja: dopolnjevanje že obstoječih akademskih ali ustvarjanje novih, getoizirano ženskih kanonov. Ta pristop bi lahko pogojno označili za *feministično kanonsko branje literature*. Po drugi strani so v ospredju razprav raziskovanja in (re)definiranja specifično ženskega izkustva in vztrajanja na spolni opredelitvi avtorjev. Za ta kontekst, ki ga pogosto najdemo pod oznako *ženska literatura*, je značilno ponovno ocenjevanje in prevrednotenje pojma subjektivitete in kategorije *izkušnje*. Na tretji strani pa se srečujemo z vztrajanjem na tezi, da obstajajo specifične in izrazite strategije ženskega pisanja, ki jih nekatere teoretičarke in kritikinje označijo kot ironijo, karnevalizacijo ter intertekstualnost in zvajajo izključno na pisateljice. Gre torej za pristop, ki vztraja na esencialni posebnosti ženske pisave, zato bi v tem primeru lahko govorili o *ženski perspektivi* ali *ženski pisavi*.

⁷ Pojem *ženske pisave* se lahko v tem smislu pojavlja tudi kot/ali *druga* pisava, pisava *drugega* in nima podlage v spolni ali socialnozdgodovinski določitvi. Gre predvsem za variabilen seštevek postopkov branja, zasnovanih na različnih, tudi nasprotujočih teoretskih premisah, ki so osredotočene na prebiranje *drugega*, odsotnega, izgnanega glasu iz besedila. Dvojnost pojma *ženske pisave* se zato nanaša ravno na pisanje in branje, na teptanje mej med njima; to lahko privede do možnosti novega, ponovnega in drugačnega branja besedil, ki so se, se in bi se lahko imela za že prebrana. To pa je tudi točka, na kateri se začenja feministična literarna teorija oziroma feministična interpretacija literature.

degetoizirati *ženske študije* v okviru literarnega dogajanja. Oziroma pokazati, da je bila hotena, pa tudi nehotena getoizacija *ženske teorije* nujna, da bi lahko ali da bo postala univerzalna. Da torej ne bo imela več potrebe po svojem *ženskem* ali feminističnem samopomenovanju. Hkrati želijo prispevati k preseganju čakanja pred kafkovskimi vrati postave: kajti če že preberemo, da pred vrati zakona stoji vratar, če že preberemo, da stvari niso več takšne, kot so bile, dokler "*se niso vmešale ženske*", še ni nujno, da tudi mi stojimo pred teksti, pred ženskim samospraševanjem, ki je dostikrat močan (resda pogostokrat tudi jezen) udarec v pleksus solaris dominantne bele moške zahodne mentalitete, in ne gremo naprej. *Besedilo-kot-funkcija-zakona* ostaja kot že tolikokrat poprej moment, kjer se prične beseda, kjer se prične stavek. Izbira je vedno vsaj dvojna: da se ne premaknemo in celo ne mislimo o tem ali pa preprosto odpremo vrata in pogledamo, kaj je za njimi.